

KÖHNE EFSANELER, YENİ HİKÂYELER

Outdated Legends, New Stories

Prof. Dr. Ali Fuat BİLKAN*

ÖZ

Onyedinci yüzyıl Divân şairi Nâbî (1642-1712), klâsik dönemden sonra gelişen Türk şiirinde, yeni konu, içerik ve üslûp arayışlarıyla, özgün bir şiir anlayışını ön plana çıkarmayı başarmış bir sanatçdır. Şiirlerinde, yüzyılın sosyo-kültürel yapısını, ekonomik sorunlarını ve insan ilişkilerini ustaca yansıtan Nâbî, klâsik şiirin klişeleşmiş hayal dünyasını, daha gerçekçi bir alana çekerek sosyal hayatta yer alan ve şiir dilinde pek fazla yer almamış kelime, hayal ve anlamlarla yeni bir şiir tarzı geliştirmiştir. Bu anlayış, İran şiiri etkisindeki Sebki Hindi, Hikemî Tarz ve Mahallileşme gibi akımların etkilerini yansıtmakla beraber, Nâbî'nin şahsî tasarrufları ve şairlik kabiliyetinin de şekillendirdiği orijinal bir hüviyettir. Onyedinci yüzyıla kadar kullanılan mitolojik unsurlara ve efsanelere karşı, daha gerçekçi konuların ön planda olduğu bu tarz, sıkça kullanılan mazmun ve tekrar edilen anlamların aksine, somut ve yaşanması mümkün bir yeni ifade biçimine sahiptir. Piyasa, çarşı, pazar, terazi, dükkan hatta "poliçe" kelimesi bile, bu somut unsurlar arasında yer almış ve şairin etrafında olan bitene karşı duyarlı davranmasını sağlamıştır. Nâbî'nin, çağındaki sosyal buhranların da etkisiyle, şiirdeki klâsik teşbih dünyası yerine tercih ettiği yeni kelime, teşbih, mecaz ve mazmunlar, esas itibarıyla daha sonraki asırlarda gelişecek olan realiteye dayalı modern Türk şiirinin müjdecisi sayılabilir. Klâsik şiirdeki efsane ve mitolojik aşklardan bıkpı "Nâbî ile o âfetin yaşadığı" gerçek aşkı anlatmayı telkin eden şair, olağanüstülüklerden daha somut ve yaşanması imkân dâhilindeki "yeni imaj dünyası"nın ilk temsilcilerindendir. Bu özellik, Nâbî'yi çağdaşlarından ayırdığı gibi, eserlerini de "yüzyılın ruhu" etrafında değerlendirmememizi zorunlu kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Nâbî, Hikemî Tarz, Onyedinci Yüzyıl, Efsane, Hikâye

ABSTRACT

Divan (Ottoman) poet Nâbî (1642-1712) of the seventeenth century was an artist who succeeded to emphasize a distinctive poetic understanding in search of new themes, meanings and style in Turkish poetry developed after the classical period. Nâbî reflected the socio-cultural structure, economic problems and human relations of the century in his poems cleverly and developed a new poetic style using terms, imagination and meaning that had not been previously employed to a great extent in the poet's language, but had been used in social life which moved the well-worn imaginative world of classical poetry to a more realistic platform. This style resembled such movements as Sebki Hindi (Indian Style), Hikemî Tarz (Didactic Poetry) and Localization which were influences of Iranian poetry but had an original character shaped by the personal qualifications of Nâbî and his poetic talent. This poetic style had a more concrete and realistic expression which may be experienced in real life compared to the mythological factors and legends which had been used up to the seventeenth century. More realistic themes were at the core of this new style unlike the imagery meanings that had been used frequently and the repeated expressions. Such terms as market, arcade, bazaar, scales, shop and even "policy" were among these concrete constituents and enabled the poet to react in a sensitive manner to what was happening around himself. Nâbî has been the fore runner of modern Turkish poetry which is based in reality and wast of flourish basically in the later centuries with the use of new vocabulary, comparisons, metaphors and imaginaries under the influence of the social depressions of his age instead of using classical comparisons. The poet has been one of the pioneers of the "new image world" where more concrete and plausible experiences shall be seen instead of the extraordinary cases of classical poetry legendry and mythological love stories of which he had become tired of and suggested to tell about the real love of "Nâbî and that stunning lady". This characteristic differentiates Nâbî from his contemporaries and so we must assess his Works within the scope of the "spirit of the century".

Key Words

Nâbî, Didactic Poetry, Seventeenth Century, Legend, Story

* Altın Koza Üniversitesi, afbilkan@altinkoza.edu.tr

Giriş

XVII. yüzyıl Türk edebiyatının ünlü şairi Nâbî, edebî geleneğe pek çok yenilik katmış bir sanatçıdır. 1642 yılında Urfa'da doğan şair, uzun yıllar Halep ve İstanbul'da yaşamış ve 1712'de İstanbul'da vefat etmiştir. Nâbî'nin eserlerinde, çağının sözcüsü olarak ortaya koyduğu sosyo-ekonomik yorumlar ve edebiyat alanına dil, üslûp ve içerik bakımından kattığı yenilikler, UNESCO'nun 2012 yılını, "Nâbî Yılı" ilan etme kararına önemli bir dayanak teşkil etmiştir. Vefatının 300. yılında şairin eserleri üzerinde yapılacak değerlendirmeler, şüphesiz ki onun çağının diğer sanatçılarından farklılık arz eden yönleri üzerinde yoğunlaşacaktır. Genellikle Türkçe Divânı ve Hayriyye adlı mesnevisi etrafında yapılacak tespitler, devrin sosyo-ekonomik yapısını ve kültürel tablosunu da ortaya koyma imkânı verecektir.

Pek çok tarihî, sosyal ve ekonomik olaya sahne olan 17. yüzyıl, dünya tarihinde de icat, keşif, yeni felsefî anlayış ve düşüncelerin yoğunlaştığı kritik bir dönemdir. Avrupa'daki iç savaşlar, şehir hayatının gelişmesi, yeni gelişen ticarî hayat, popüler kültürün ortaya çıkması, bilim ve din alanlarındaki yeni düşünceler, ekonomik krizler, göçler, yeni nüfus hareketleri, sadece bir coğrafyayı değil, bütün dünyadaki ve elbette Osmanlı Devleti'ndeki sosyo-ekonomik yapıyı da etkilemiştir.

17. yüzyıl, Osmanlı Devleti için bir dönüm noktasıdır. Siyasî ve ekonomik istikrarsızlığın yaşandığı bu dönemde, Viyana bozgunu (1683), Karlofça Antlaşması (1699) gibi siyasî krizler, Osmanlı sanatçısını sosyal konulara karşı duyarlı kılmıştır. Özellikle şiir-

de sosyal tenkidin öne çıkması ve layiha, risale ve siyasî sistemin işleyişini eleştiren eserlerin kaleme alınması, dönemin sosyo-ekonomik sorunlarına çözüm yolları düşünmeye başlayan bir aydın tipinin ortaya çıktığını da göstermektedir.

17. yüzyılda Batı'da bilim ve düşünce hayatında da önemli gelişmeler görülmektedir. Galileo, Newton, Descartes, Leibniz ve Huygens gibi bilim ve düşünce adamlarının fikir ve buluşlarıyla yeniden şekillenen Batı dünyasının düşünce ve bilim hayatında, akıl, mantık, ahlâk ve hikmet kavramları ön plana çıkmıştır. Batı'da orta sınıfın yükselişi ve iş adamı, hukukçu, banker gibi yeni mesleklerin doğması, aydınlanma dönemini hazırlayan etkenlerdendir.

Bu gelişmelerin Osmanlı toplumuna yansımaları ve düzenin sosyo-ekonomik yapısına etkileri, hiç şüphe yok ki tahmin edilenden daha derin ve kalıcı olmuştur. Özellikle askerî alandaki yenilikler, ticarî rekabet, yeni pazarlar ve hammadde kaynakları gibi alanlarda yaşanan değişimler, Osmanlı sosyal hayatına yeni kavram ve yeni sorunları taşımıştır. Sosyal hayatın içinde yer alan şairin, bu gelişmelere kayıtsız kalması elbette ki mümkün değildir. 17. yüzyılda, sadece Nâbî'nin şiirlerinde değil, dönemin diğer sanatçılarının eserlerinde de görülen sosyal ve kültürel konulardaki yorum ve eleştiriler, "yeni bir hayat"a hazırlanmanın da işaretleridir.

Yeni Hayatın Kelimeleri

Klâsik Türk edebiyatının en temel özelliklerinden biri, hiç şüphe yok ki şiirdeki kelime kadrosudur. XIII. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan bu

edebî gelenekte, XVII. yüzyıla kadar, kelime hazinesi sınırlı bir genişleme yaşamış ve daha ziyade soyut anlam- lı kelimelerle gelişmesini sürdürmüştür. Bu bakımdan, Nâbî'nin şiir diline kattığı, çoğu sosyo-kültürel hayata ait olan kelimeler, edebî gelenekte önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Şiir diline, ilk kez soğan, ibrik, zeytin, helva, baklava, nişasta, fincan, sünger, sabun gibi sosyal hayata ait kelimelerin girmesi, şairin sokağa çıkması ve sosyal hayatın içerisinde bir gözlemci sıfatıyla yer almasının da işaretidir. Esasen şiir diline yakışmayan ve aykırı nitelik taşıyan bu kelimeler, klâsik edebiyat geleneğinin estetik yapısına uymamaktadır. Ancak şair, bir kez dış dünyayı fark etmiş ve yüzyıllar boyunca kendisine verilmiş sınırlı kelimelerin dışında, gerçek bir hayatın varlığını keşfetmiştir. Bu anlamda Nâbî'nin şiirlerinde en sık tekrarlanan kelimeler, hiç şüphe yok ki ticarî hayata ait olan tüccar, çarşı, pazar, terazi, kumaş, kuruş, dükkân gibi kelimelerdir.

Şiirlerinde, XVII. yüzyılda gelişen Sebki Hindî, Hikemî Tarz ve Mahallileşme akımlarının karakteristik özelliklerini yansıtan Nâbî, şiirin muhtevasını da genişleterek sosyal eleştiriyi ön plana taşıyan yeni bir anlatım biçimi geliştirmiştir. Bu anlatım biçiminin temel özelliğini, şairin olay, durum ve eşyayı anlamlandırma tavrı ve tabii gibi görünen olguların sembolik anlamlarını arama çabası oluşturur. Yüzyıla hâkim olan akımlar arasında, daha ziyade "Hikemî Tarz"a uygun eserler veren şair, klâsik Türk edebiyatına, yeni konular, özgün bir üslûp ve sosyal hayatın gerçeklerinden oluşan imaj dünyasıyla, bir dizi yenilik kazandırmıştır.

Bu yeniliklerin başında, şairin o döneme kadar şiirde yer almamış kelimeleri, şiir diline taşıması ve eskilerin şiirde kullanmayı uygun görmedikleri bazı mahalli ifade ve deyimleri şiirlerinde kullanma tavrı gelmektedir. Bu kelimeler arasında, "berber (476), kirm (527), sünger(527), düğme (563), ilik (563), semer (580), piliç (580), helvaci (583), ibrik (586, 776), piyâz (583, 886, 980), peştemâl (564, 608, 751), fâiz (656), pirinç (691), beleş (712), koyun (712), dellâl (773, 840, 1017), sabun (776, 783, 855, 873, 971), legen (776, 873, 1116), küleh (776), sürme (783), gammazlık (792), bağıri yağdı (807), tırâş (841), kettân (858), tahâret (880), attâr (889), mûş (892), gürbe (892, 912), hammâl (893), varoş (893), rişvet (981), lokma (992), şeker bulaşığı (1023), poliçe (1177)" gibi kelimeler bulunmaktadır (Bilkan 1997).

Bu kelimelerin şiir diline girmesinde, Nâbî'nin mizacı, yenilik arayışı ve kendine has bir anlatım tarzı geliştirmesi kadar, dönemin sosyo-kültürel yapısı ve ekonomik şartları da etkili olmuştur. Nitekim ilk kez 17. Yüzyılda Nâbî'nin şiirinde rastladığımız "poliçe" kelimesi, ticarî hayatın ne denli baskın ve belirgin bir biçimde sosyo-kültürel alana, hatta Divân şiirinin kelime kadrosuna kadar, girmiş olduğunu da göstermektedir.

Nâbî, "poliçe" kelimesini bir rubâisinde şöyle zikreder:

Sana budur ey bezrger-i cânreh-i râst

Hirmen olamaz tohm-ı ümîdünbî-hâst

İt şehri-fenâdanakd-i cânun **poliçe**

Var şehri-bekâda al yine bî-kem ü kâst (Bilkan, 1997: 1177)

(Sana ey can çiftçisi, doğru yol şudur: arzu etmezsen ümit tohumun harman olamaz. Bu geçici şehirde varlığını polişe et ki sonsuzluk şehrinde onu eksiksiz bir şekilde alabilesin.)

Nâbî'nin, çok erken bir dönemde "polişe" kelimesini şiir dilinde kullanması, özellikle dönemin deniz ticaretine dikkatimizi çekmektedir. Bu yüzyılda İstanbul'a mal taşıyan Venedik ve Marsilyalı tüccarların tehlike ve risklere karşı, mallarını sigortalamaları, bu kelimenin sosyal hayatta yaygın olarak kullanılmasını sağlamıştır. Nâbî'nin Divan şiirine yeni bir müşebbehünbih (benzetmelik) unsuru katması, şiirde yerleşmiş kalıp ifade ve benzetmelerin dışına çıkarak yeni imaj ve imgelerin de kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Nitekim şairin, birçok şiirinde "kalıplı sözlerden" ve "eski destanlardan" şikâyet etmesinin arka planında da bu yeni mazmun dünyasına duyulan ilgi yatmaktadır.

Kalıplı Sözlerden Şikâyet

Klâsik şiirde, genel olarak yüzlerce yıl tekrar edilen teşbih ve mecaz unsurları, zaman zaman usta şairler tarafından farklı katkılarla geliştirilmiş ve yeni imaj ve mazmun unsurlarıyla zenginleştirilmiştir. Ancak, konu, anlatım ve kahramanları itibariyle farklı türlerde eserler yazılmış olsa da, bilhassa klâsik mesnevî geleneğinin en çok bilinen örneklerinin olay örgüleri ve şahıs kadroları, yüzyıllar boyunca değişmeden devam etmiştir.

Sosyal hayattaki değişimlere paralel olarak, edebî eserlerin konu ve içeriklerinin farklılaşmaya başladığı bir dönemde, yüzlerce yıldır tekrarlanan kalıplı sözler, kıssalar ve eski

destanlardan bıkan Nâbî, yeni bir şeyler söylemeyen ve bilinenleri tekrar edenlerden duyduğu rahatsızlığı şöyle ifade eder:

Kalıblı sözler ile şekve kıssa-hânlardan

Kelâl geldi dile köhne dâstânlardan (Bilkan 1997: 940)

(Kıssahanların kalıplı sözlerinden şikâyetim var, köhne destanlardan artık gönle bıkkınlık geldi.)

Şairin kastettiği köhne destanların birçoğunun İran edebî geleneğine ait olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Nitekim Nâbî, Teberdâr Muhammed Paşa'nın ikinci kez sadarete geçmesi vesilesiyle yazdığı medhiyesinde şöyle demektedir:

Tanzîr olursa ana Feridûn u Keykubâd

Kim dinler öyle köhne perişân hikâyeti (Bilkan 1997: 126)

(Ona Feridun ve Keykubad benzetilecek olsa, kim dinler onların eski perişân hikâyelerini artık...)

Divan şiirinin 19. yüzyıldan itibaren sık sık "mey ve mahub edebiyatı" olarak tenkide konu edildiği bilinmektedir. Nâbî'nin kalıplaşmış benzetme öğeleri dışında, şiire katmak istediği "hikmet üslûbu", şiiri tekdüzelikten çıkarmayı ve ona farklı bir görev yüklemeyi amaçlayan yeni bir ifade biçimidir. Şairin:

Şimdengirü düşmez sana vâsı-mey ü mahbûb

Nâbîdehen-i hâmeni kıl hikmete mu'tâd (Bilkan 1997: 126)

(Ey Nâbî, bundan böyle sana şarap ve sevgili tasviri yakışmaz. Artık kaleminin ağzını hikmetli sözlere alıştı.)

ifadeleri, aynı zamanda klâsik Türk şiirinin mecaz ve mazmun dünyasının

da yaşanmakta olan bir değişimi de yansıtmaktadır. Nâbî, “köhendestân” (Bilkan 1997: 693) olarak tabir ettiği yüzyıllar boyunca tekrarlanan efsanelerin bir kenara bırakılmasını ve artık sevgili ile kendi arasında geçen mace-ranın nakledilmesini ister:

Nâbî ile ol âfetün ahvâlini nakl it
Efsâne-i Mecnûn ile Leylâ’dan
usanduk (Bilkan 1997: 756)

(Nâbî ile o sevgilinin hallerini anlatıver, Mecnun ile Leyla efsanesinden usandık artık.)

Esasen bu tür değerlendirmeler, Nâbî’den önceki şairler tarafından da yapılmıştır. Nitekim 16. yüzyıl şairi Füzûlî:

Mende Mecnûndanfüzûn âşıklık
isti’dâdı var

Âşık-ı sâdıkmenemMecnûn’un
ancak âdı var (Akyüz 1990:167)

(Bende Mecnûndan daha fazla âşıklık kabiliyeti var. Sadık, gerçek âşık benim Mecnûn’un ancak adı var.)

diyerek, Mecnûn’un bir efsane kahramanı olduğunu ifade etmiştir. Ancak Nâbî’nin bu konuya yaklaşımı daha farklı bir içerik arz eder. O, klâsik edebiyatın ünlü iki âşık tipi olan Ferhâd ve Mecnûn’u, cismanî aşkın esirleri olarak kabul eder:

Siz esîr-i ‘aşk-ı zensüz diyü itdüm
serzeniş

Gördüğümde hâbda Ferhâd’a da
Mecnûn’a da (Bilkan 1997: 957)

(Ferhâd ve Mecnûn’u rüyada gördüğümde siz cismanî aşkın esirlerisiniz, diye serzenişte bulundum.)

Nâbî’nin klâsik edebiyatımızdaki benzetme unsurları hakkındaki değerlendirmeleri, yeni ve farklı bir üslup taşır. O, bu tür eserleri “geçmiş devirlerin destanları” (Bilkan 1997: 1101) veya “köhne hikâyeleri” (Bilkan

1997: 126) olarak vasıflayarak “kelâmı geyik destanına” (Bilkan 1997: 1164) çevirenleri kınar. Nâbî’nin “kalıplı sözler” sarfedenkîssahân ağzını, “köhne basmacı” veya “eskici dükkânı”na benzetmesi (Bilkan 1997: 1238), yeni bir üslup ortaya koyma anlayışını göstermektedir. Aslında söylemesi kolay birçok malzemeye sahip olan şairin, henüz söylenmemiş, orijinal manalar peşinde olması, kolay olmasa gerek:

Dest-res ma’nî-i nâ-güfteye müşkil
yohsa

Nâbiyâ köhne suhan bizde de
vâfir bulunur (Bilkan 1997: 511)

(Henüz söylenmemiş manalara el uzatmak, ulaşmak kolay değil. Yoksa köhne sözler bizde de fazlasıyla bulunur.)

Nâbî, klâsik dönem şairlerinin geliştirmiş olduğu üslubu tekrarlamak yerine, gerçek hayattan aldığı konularla, yeni bir dil ve anlatım geliştirmeyi yeğlemiştir. Bu yeni tarzın temelini, sosyal hayatın şiire taşınması oluşturmaktadır.

Sosyal Hayatın Şiiri

Nâbî’nin Divan şiirine kazandırdığı yeniliklerin başında, reel gözlemlerin ve yaşanan hayata ait unsurların dile getirilmesi yer almaktadır. Bilhassa Divan şiirinde, o döneme kadar hemen hemen hiç kullanılmamış yeni kelimelerle oluşturulan teşbih ve mecazlar, şairin artık reel bir çevrede yaşadığını ve bu çevreye ait somut unsurlarla yeni bir dil ve üslup geliştirdiğini göstermektedir.

Hikemî şiirin en önemli özelliği, varlığı İlâhî hikmet ve yaradılış sırrı çevresinde anlamlandırma ve görününün arkasındaki görünmeyen gerçeği araştırma çabasıdır. “Nâbî, toplumsal

olaylardan, siyasî ve ekonomik problemlerden etkilenen, bu problemler üzerinde düşünen ve onlara çözüm yolları arayan, geniş kültürlü ve hayat tecrübesine sahip, çağının aydın insanıdır. Onun şiirlerini hikmet ipliğiyle örüşünün sebebi de büyük ölçüde, zamanının sakat, düzensiz ve bozuk yanlarından etkilenişine dayanır. Bu etkilenişe, Nâbî'nin akılcı, durgun kişiliğiyle, kendisine gelinceye kadar söylenmiş ve yazılmış olanlardan farklı, yeni bir tarzda yazma isteğini de katacak olursak, onun eski şiirimizde neden hikemî yolda yürüdüğü daha iyi anlaşılabilir olur” (Mengi 1991:132).

Nâbî'nin şiirlerinde göze çarpan en önemli anlatım biçimi, şairin etrafındaki nesnelere, durum ve olayları, yaradılış sırrı ve hikmeti çerçevesinde yorumlama ve anlamlandırma çabasıdır. O'nun:

Bu cihân n'olduğünü anlayan anlar Nâbî

Lik tedkik idemez her birisi sâde bakar (Bilkan 1997: 595)

(Bu dünyanın ne olduğunu anlayan anlar ey Nâbî, ancak herkes öyle tedkik edemez; çoğu, sadece bakar!)

ifadesinde, “hayatı gerçek yönüyle anlayabilmenin önemi” vurgulanmaktadır. Nâbî, hikmetli anlatımlarını, yaşadığı çevreden ve hayatın içinden aldığı canlı tablolarla süsleyerek yansıtır. O'nun, hiç beklenmedik kelime ve benzetmelerle oluşturduğu hayaller ve çizmiş olduğu canlı portreler, uzun ve teferruatlı nasihatlerden çok daha etkili olacak niteliktedir. Sözelimi, dünya sevgisiyle yanıp tutuşan insanların, helvaya üşüşmüş sineklerin, dükkan sahibi tarafından kovulması örneğiyle anlatırken, az bir ifadeyle geniş bir hikmet dünyasını özetlemiştir:

Bilürler ehl-i dünyânun ne güne olduğun merdûd

Görenler hâlini helva-fürûşânun mekeslerle (Bilkan 1997: 1015)

Şairin, dönemin varlıklı kişilerine ve kerem sahiplerine yönelttiği eleştirileri de bu niteliktedir:

Kerem vaktinde lâzım hem eziyetsiz gerek yohsa

Pirinc ile pür itmek küşte murgı sûdmend olmaz (Bilkan 1997: 691)

(Bağış, cömertlik, vaktinde ve eziyetsiz olmalı. Yoksa, ölmüş kuşun içini pirinçle doldurmanın artık kuşa bir faydası yok!)

Nâbî'nin şiirlerindeki teşbih ve mecaz unsurları, genellikle dönemin ticarî hayatı ve devletin sosyo-ekonomik görüntüsünü de gözler önüne seren bir niteliktedir. İlkbaharda, yemyeşil yapraklarıyla görünen ağacın meyvesiz hali, şaire dükkanında malı olan, ancak nakit parası kalmamış tüccarı hatırlatır:

Benzer dirah t o tacire kim nevbahârda

Her nev'den metâ'î var ammâ nukûdî yok (Bilkan 1997: 751)

Şairin, uzun yıllar Halep gibi bir ticaret merkezinde yaşamış olması sebebiyle, ticarî hayata ait birçok kelime ve deyim kullanması, yaşadığı çevrede cereyan edenleri şiire taşımaya önemli bir örnek teşkil eder. Nâbî Divânı'nda, çarşı, pazar, dükkan, para, tüccar, terazi, alış-veriş, satıcı, alıcı, ücret, mâl, metâ', müşteri, akçe, dirhem, kese gibi kelimelerin çok sık tekrar edilmesi, Divan şairinin benzetmelik unsurlarını, doğrudan sosyal çevreden, hatta ticarî hayattan almasının artık kanıksandığını da göstermektedir. Nâbî, aynı tavrı, sosyal hayat ve insan ilişkilerine yönelik

eleştirilerinde de ortaya koyar. Yaşadığı dönemin insan ilişkilerindeki soğukluğu ve güvensizlik ortamını, ince nüktelerle yansıtan şairin, sosyal hayata dair eleştirileri, XVII. yüzyıldaki kültürel çözülmeyi de yansıtır:

O güne eyledi âsâr-ı sermâ 'âleme te'sîr

Ki virmez tondurur şimdi kime virsen emânetler (Bilkan 1997: 503)

(Soğukluk, o denli dünyayı etkiledi ki, şimdi kime bir emanet verseniz, dondurur ve sahibine geri vermez!)

Şair, insanlar arasındaki ikiyüzlülüğün hayatın her alanına yayıldığını ve alınıp verilen selamların bile *yalan* olduğunu ifade eder:

Münâfakat o kadar itdi 'âleme te'sîr

Ki oldı hep alınupvirilen selâm-ı dürûğ (Bilkan 1997: 742)

Sonuç

XVII. yüzyılda, devletin muhteşem görüntüsü ve efsanevî kimliğini, yeni hikâyelerle daha gerçekçi bir bakışla irdeleyen Nâbî, sözünü sakınmayan bir karakter sergiler. O, dönemin rüşvet, adam kayırma, vakıf malını istismar etme gibi yaygınlaşan bozukluklarını, cesurca ifadelerle eleştirerek ve bu konularda devlet adamlarını uyararak, Nefî ile başlayan sosyal eleştiri geleneğini daha ileri bir seviyeye taşımıştır.

Kendisinden önceki sanatçıların eserlerinden zevk aldığını belirten şair, onların kendi eserini görmemelerini ise bir kayıp olarak kabul eder:

Kudemânun görüp âsârını biz zevk itdük

Kudemâ görmedi hayfâ bizüm âsârumuzı (Bilkan 1997: 1263)

(Eskilerin, bizden öncekilerin

eserlerini görüp zevk aldık. Ne yazık ki eskiler bizim eserlerimizi göremedi.)

Bu ifadeler, XVII. yüzyılın hayat tarzı ve estetik kabulleri yerine, yeni bir zevkin de hâkim olmaya başladığını göstermektedir. Nâbî'nin, klâsik döneme ait lüks eşyanın yerine, taklide dayalı "yeni zevkin unsurları"nı tenkit etmesi, bu değişimin işaretleri niteliğindedir:

Gitdierbâb-ı nesebitdi fûru-mâyezuhûr

Aldı fincân-ı Kütâhiyyeyirin Fâğfûrun (Bilkan 1997: 772)

(Soylu kişiler gitti, soysuzlar meydana çıktı. Fağfur gibi kıymetli porselenin yerini, artık Kütahya fincanı aldı...)

Nâbî, basit ve taklide dayalı unsurların toplumda hızla yaygınlaşmasını ve tarihî değere sahip eşyanın yerini almasını eleştirirken, dönemin aşırı tüketim ve gösteriş merakına dikkat çekmektedir:

Oldı bu eyyâmdatâ'at bile zînet-perest

Secde itmez servlerseccâde-i peşmîneye (Bilkan 1997: 1065)

(Bu günlerde ibadet bile süse tapar oldu. Selviler süslü olmayan, sade seccadelere secde etmez oldu!...)

Nâbî'ninsosyo-kültürel değişim ve dönemin tüketim anlayışına yönelttiği eleştirilerin büyük bir bölümü, şairin Hayri-nâme'sinde yer almaktadır. Nâbî'nin Hayri-nâme adlı eserindeki yaklaşımı, Türkçe Divânı'ndaki sosyal eleştirilerinden daha keskin bir üslûp taşır. XVII. yüzyıl gibi erken bir dönemde, henüz yedi yaşındaki oğlu Hayri için 1705 yılında kaleme aldığı bu eseri, aynı zamanda çocuk eğitimi konusunda yazılmış en eski eser-

lerden sayılmaktadır. Nitekim Jean Jacques Rousseau (1712-1778), Emile adlı eserini Nâbî'nin eserinden tam 57 yıl sonra, 1762 yılında kaleme almıştı. Hayrî-nâme, Osmanlı devletindeki sosyal-ekonomik çözülmenin özetlendiği bir eser niteliğindedir. Nâbî'ye kadarki dönemde, genel olarak mesnevilerde sosyal konulara rastlanmakla beraber, doğrudan sosyal yapıyı, devlet kurumlarını ve devlet adamlarını hedef alan müstakil bir esere rastlanmamaktadır. Ayânlık, paşalık, kadılık, kassamlık, kazaskerlik, eminlik, tevliyet (Kaplan 2008: 107-120) gibi meslekleri çok açık bir dille eleştiren Nâbî, sosyal hayata ait canlı tablolarla önemli bir döneme ışık tutar. Mesnevi nazım şeklinin konu ve muhtevastaki bu farklılık, şairin klâsik Türk şiirine kazandırdığı önemli bir yeniliktir. Eserin sade ve anlaşılır bir dille kaleme alınması, ilk bakışta Ebulhayr'ın, eseri kolay okuyabilmesi için düşünülse de, esas itibariyle Hayrî-nâme, sosyal ve siyasî bir eleştiri kitabıdır. "Nâbî, olgunluk döneminde yazdığı bu eserin, zamanının devlet adamlarıyla aydınları tarafından okunacağını elbette hesaba katmıştır. Bu açıdan bakarak Ebulhayr vasıta edilerek eser, doğrudan doğruya yetkililere ve aydınlara hitap etmektedir, diyebiliriz" (Kaplan 2008: 154).

Nâbî'nin bu anlatım tarzını seçmesi, dönemin devlet adamlarının intikam duygusuyla kendisini cezalandırmalarından çekinmesi sebebiyle olsa da, yeni ve orijinal bir özellik arz eder. Köhne efsaneleri ve eski masalları bir yana bırakan şair, adam kayırmadan, rüşvete, yetim malı yemeden devlet imkânlarının istismarına kadar bir dizi siyasî eleştiriye büyük bir ce-

saretle dile getirmiştir. Böylece, genellikle aşk maceralarının anlatımı için seçilen mesnevi nazım şekli, yozlaşmış bir devlet yapısı ile kültürel çözülmenin eşliğindeki toplumun tasviri için kullanılan bir kalıp işlevini de kazanmıştır.

Nâbî'nin, klâsik şiirin yapısına ve içeriğine kattığı yenilikler, onu çağlar ötesine taşımış ve 2012 yılında UNESCO tarafından Nâbî Yılı ilan edilmesinin isabetli bir karar olduğunu haklı kılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Kenan ve diğer. *Fuzûlî Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990
- Bilkan, Ali Fuat. *Nâbî Divânı*. İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
- , *Hayrî-nâmeye Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002
- , "Nazım (Orta Klâsik Dönem)". *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. Ankara: AKM-BYayınları, 2004, c. V, s.355-414.
- Kamen, Henry. *European Society 1500-1700*. Hutchinson, London, 1984.
- Kaplan, Mahmut. *Hayriyye-i Nâbî*. Ankara: AKM-BYayınları, 2008.
- Karahan, Abdülkadir. *Nâbî*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Mengi, Mine. *Divân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*. Ankara: AKM-BYayınları, 1987.
- Miller, John. *Absolutism in Seventeenth Century Europe*. Basingstoke, 1990
- Öz, Mehmet. *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997.
- , "Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme". *Türkiye Günlüğü*, no: 58, s.48-53, Ankara, 1999.
- Parker, Geoffrey; Smith M. Lesley. *The General Crisis of The Seventeenth Century*. RoutledgeandKegan Paul, London, 1978.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. TTK Yayınları, c. III. 1. kısım, Ankara, 1983
- Ülgener, Sabri F. *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Der Yayınları, 1981.